

НЕОБХІДНА СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

І.О. Харь

*кандидат юридичних наук,
доцент, заступник завідувача
кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. З'ясування проблеми суб'єкта складу злочину має певний теоретичний та практичний сенс, та зумовлює подальший процес дослідження окресленого питання, що викликано на сьогодні переосмисленням кримінально-правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку теорії й методології суб'єкта злочину присвятили свої роботи такі вчені, як: А.А. Піонтковський, В.А. Сташис, В.Я. Тацій, В.А. Широков, Г. Вольфман, Б. Леонт'єв, А.М. Трайнін, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Міхеєв, С.С. Яценко, П.С. Матишевський, В.К. Матвійчук, С.Б. Гавриш та інші. Але, дослідження зазначених науковців, хоча і внесли величезний вклад у дослідження й удосконалення даної проблеми, але, все ж таки у зв'язку з відсутністю в теорії кримінального права послідовної, стрункої концепції щодо суб'єкта злочину, деякими вченими допускалися, на нашу думку, методологічні помилки в характеристиці ознак суб'єкта злочину взагалі.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблеми суб'єкта складу злочину, та довести необхідність сучасної концепції суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину отримала певну теоретичну розробку в джерелах з кримінального права [1, с. 137–147; 2, с. 23–28; 3, с. 1–153; 4, с. 1–15; 5, с. 1–318]. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до КК України, може настати кримінальна відповідальність [6]. Відсутність будь-якої з ознак, що відображені у цьому визначенні, виключає склад злочину і застосування до винної особи покарання.

Як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Одні автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [7, с. 52]; другі вважають, що суб'єктом злочину можуть бути будь-які особи [8, с. 7-10]; треті — наполягають, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [9, с. 42]. У теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [10, с. 160-168].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомоги правоохоронним органам у справі подолання злочинних проявів. Стан, що склався,

викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочинів. З цією метою перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта. Так, А.А. Піонтковський, В.А. Сташис, В.Я. Тацій, В.А. Широков, Г. Вольфман, Б. Леонтьев та ін. при визначенні суб'єкта злочину використовують термін «приватна особа». На нашу думку, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори намагаються надати [11, с. 70]. Перш, ніж зробити спробу пояснити нашу позицію про це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміну «приватна особа» до цього часу не отримало розробки. Ним автори існуючих публікацій називають суб'єктів окремих злочинів, передбачених Особливою частиною КК України.

При цьому не дають пояснення, на відміну від службової особи, якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим, розробка положень стосовно приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення (хоча б на рівні індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання), що ми й спробуємо в подальшому аргументувати, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [11, с. 70]. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст у нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти. Згідно зі «Словарем русского языка» С.І. Ожегова, слово «...частный, — ое», означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [12, с. 717]. Близьке за значенням, хоча й вужче тлумачення терміну «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «...относящийся к части, общему, исключение» [13, с. 583]. Дещо схоже розуміння терміну «приватний» дається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий // перев., у сполуч. зі сл. «Життя. Не пов'язані зі службою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення...який не перебував на державній службі...Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою...» [14, с. 926].

З існуючих тлумачень терміна «приватна», що є в словниках, звичайно ще не можна визначити ознаки приватної особи. На нашу думку, для цієї мети ще додатково необхідно скористатися тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), як це робить В.К. Матвійчук у своїх працях, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що дається в юридичній літературі. Порівнюючи вказані ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які належать як до службової особи, так і до неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміна «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи.

Найбільш прийнятним на наш погляд, є визначення і обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта [11, с. 70-71], тобто функціональну діяльність такої особи. На нашу думку, зазначена позиція В.К. Матвійчука потребує лише певного уточнення, яке повинно мати таке

наповнення: «Крім діяльності і функції суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній діяльності враховування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину або які його вчиняють особисто, то їх діяльність згідно зі ст. 364 КК України, стосується здійснення «...постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням функцій представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженим органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [2, с. 23].

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або службовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді; особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у випадку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь якої іншої особи, уповноважені також організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів...» [6]. Суть однієї функції, як це зрозуміло, виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими процесами, виховними, організаційними або технологічними процесами тощо [14, с. 30–31]. Друга – охоплює нею обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним, або приватним майном, засобами виробництва та ін. [15, с. 62–63].

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Нам здається, що неможливо дати всебічне і об'єктивне визначення суб'єкта злочину (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину. Ними є: 1) виробничі функції, у процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами [11, с. 62–71]. На нашу думку, цю точку зору В.К. Матвійчука, необхідно ще доповнити ознакою статусу: «працівник немає статусу службової особи і повноважень державно-владних». У кожному конкретному випадку вчинення злочину, передбаченого конкретною статтею особливої частини КК правоохо-

ронні органи та суд у своїй діяльності мають встановлювати як статус суб'єкта злочину, так і функції обов'язки такої особи з тією метою, щоб не допустити ототожнення державно-владного статусу і функцій службової особи з відсутністю такого статусу в поєднанні з функціями виробничо-професійного характеру, а також зазначити і виявити відсутність вищезазначених функцій і статусу, коли мова йде про суб'єкт конкретного злочину, тобто коли цей злочин вчиняється приватною особою.

Як передбачалося вище, розглядаючи в динаміці дії службової і неслужбової особи, а також правові наслідки їх діянь, ми можемо приступити до аналізу ознак приватної особи як можливого суб'єкта конкретного злочину. Приватна особа, як показує вивчення нами кримінальних справ, вчиняла злочин у відриві з вищезазначеними функціями службової і неслужбової особи, тобто не в зв'язку з роботою, що виконувалась, або зі службовими повноваженнями чи професійними функціями, або зі службовим становищем, але дещо з уточненням, доповнивши цю думку таким змістом: «Така особа вчиняє злочин поза функціями та статусом службової та неслужбової осіб, діючи як приватна особа не в інтересах суспільної діяльності».

Слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» і «службова особа» відносяться до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично вірним буде, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі, досліджуваних суспільних відносин). Отже, повнота поняття «суб'єкт злочину» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту об'єму цього поняття (тобто має бути відсутня пустота, відсутність наповнення цього поняття). З цього приводу слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука і положень формальної логіки, що при діянні певного поняття, а саме «суб'єкт злочину», сума об'ємів понять – ділителів: - «службова», «неслужбова» і «приватна» особа має бути рівною об'єму (обсягу) ділимого поняття [11, с. 64]. Таким чином, можна дати визначення приватної особи як суб'єкта злочину – це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє злочин, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не знаходиться в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільної корисної діяльності.

Виходячи з означеного вище, не можна погодитися з С.Б. Гавришем щодо заперечення ним виділення такого суб'єкта злочину як приватна особа і ототожнення ним приватної особи і неслужбової, де він прямо зазначає, що «приватна особа і є неслужбовою» [16, с. 48], це навіть мало законодавче оформлення в ст. 155² КК України 1960 р. Тому зазначене має бути враховано і в чинному законодавстві, адже, наприклад, вчинення забруднення атмосферного повітря неслужбовою або службовою особами, що пов'язано з їх функціями і становищем, свідчить про більшу суспільну небезпечність їх діяння, ніж того, яке вчинила приватна особа. Щодо положень, на яких наполягає С.Б. Гавриш, указуючи, що громадянин України чи особа без громадянства та іноземний громадянин не є приватними особами, а представляються як спеціальні суб'єкти [16, с. 48], то з ними не можна погодитися, оскільки вони стають

спеціальними суб'єктами лише в конкретних, передбачених законом випадках, як такі, а не взагалі.

Дещо іншою термінологією користуються при визначенні суб'єкта злочину В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину ними використовується поняття «громадяни», поряд із службовими особами [9, с. 28]. На нашу думку, що вірну позицію в цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає що «використання терміну «громадяни» в поєднанні зі службовими особами як складових суб'єкта злочину неправомірно» [15, с. 63]. Дійсно, що таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину приводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересіченню, перетину, а на нашу думку, веде до повного відторгнення їх одного від одного, адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка – неповнота ділення. Що є, на наш погляд, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають, як можливих суб'єктів злочину, осіб без громадянства, іноземних громадян, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта злочину.

Цікавий типовий підхід до визначення суб'єкта окремого злочину ми бачимо в працях А. Писарева [8, с. 10]. Для його позначення він використовує поняття «будь-які особи». Ми також, як і В.К. Матвійчук, вважаємо, що таке позначення суб'єкта надто загальне в порівнянні з перерахованими і не має достатнього ступеня конкретизації, яка необхідна для правоохоронних органів, тому що у вирокі суду таке формулювання не допустиме. Дійсно, вирішуючи питання про кваліфікацію окремого злочину, орган дізнання, досудового слідства чи суд можуть надто широко розуміти можливий суб'єкт злочину, що приведе до порушення законності.

Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як вірно вказує С.Б. Гавриш, для екологічних злочинів дійсно не достатній, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта [16, с. 484]. В дійсності це так, оскільки цей термін є певна абстракція, що позбавлена соціального змісту тобто реальності суб'єкта як такого. Крім того, не свідчить про повноту класифікації суб'єкта злочину.

Крім того, така класифікація суб'єктів на загальний і спеціальний не відповідає таким філософським категоріям загального, особливого і окремого. Визначення загального суб'єкта як вужчого за спеціальний суб'єкт свідчить, що такий понятійний апарат є суперечливим. Адже, загальний суб'єкт має охоплювати всю сукупність ознак суб'єктів злочинів, передбачених КК України.

Висновки. Отже, потрібна нова концепція класифікації суб'єктів у наступному вигляді: 1) загальний суб'єкт; 2) спеціальний (груповий) суб'єкт; 3) безпосередній суб'єкт злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А. Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С.А. Абдуразаков, Г.А. Ахмедов // Вопросы совершенство-

вания законодательства Узбекской ССР / [ред. кол. Г. А. Ахмедов и др.] – Ташкент : Изд-во «Фан», 1970. – С. 137–147.

2. *Ахмедов Г.А., Миренский Б.А.* О соотношении криминологических и уголовно-правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления / Г.А. Ахмедов, Б.А. Миренский // *Общественные науки в Узбекистане*, 1975. – № 10. – С. 23–28.

3. *Орымбаев Р.* Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алма-Ата : Изд-во Алматинского ун-та, 1977. – 153 с.

4. *Трахтеров В.С.* Вменяемость по советскому уголовному праву: Конспект лекций / В.С. Трахтеров. – Харьков : ХарЮИ, 1966. – 15 с.

5. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.

6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

7. *Пионтковский А.А.* Уголовное право РСФСР: Общая часть / А.А. Пионтковский. – М. : Изд-во Госиздат, 1925. – 470 с.

8. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // *Советская юстиция*. – 1982. – № 7. – С. 7–10.

9. *Пакутин В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Пакутин // *Соц. законность*. – 1978. – № 11. – С. 40–42.

10. *Светлов А.Я.* Субъективная сторона преступления / А.Я. Светлов // *Уголовное право Украинской ССР на современном этапе : Часть общая*. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 160–168.

11. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.

12. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов – 19 изд., испр. / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.

13. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. Даль. – М. : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. 4. – 583 с.

14. *Здравомыслов Б.В.* Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 256 с.

15. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // *Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні: Тези доповідей і повідомлень; респ. наук. конф.* – К. : АН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1992. – С. 62–63.

16. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.

Харь І.О. Необхідна сучасна концепція суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України

У статті піднімаються проблеми суб'єкта складу злочину, та доводиться необхідність створення нової концепції класифікації суб'єкта злочину в науці кримінального права України.

Ключові слова: суб'єкт злочину, приватна особа, концепція, класифікація суб'єкта злочину.

Харь И.А. Необходима современная концепция субъекта преступления по уголовному законодательству Украины

В статье поднимаются проблемы субъекта преступления, и доказывается необходимость создания новой концепции классификации субъекта преступления в науке уголовного права Украины.

Ключевые слова: субъект преступления, частное лицо, концепция, классификация субъекта преступления.

Khar I.A. Contemporary concept of the perpetrator under the criminal law of Ukraine

In this paper the problem of rising subject of the crime and have the need to build a new concept of classification of the perpetrator in the science of criminal law in Ukraine.

Keywords: perpetrator, individual concept, the classification of the perpetrator.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2014.